

ФИНАНСИРАНЕ НА МАЛКИТЕ И СРЕДНИ ПРЕДПРИЯТИЯ В БЪЛГАРИЯ ОТ ПРЕДПРИСЪЕДИНИТЕЛНИТЕ ФОНДОВЕ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Централен момент в икономическия и политическия живот на България преди присъединяването към Европейския съюз (ЕС) е развитието на активен и конкурентоспособен частен сектор. Малкият и среден бизнес допринася за ускоряване икономическото развитие, създаване на нови работни места, подобряване на конкурентната среда, поощряване на частната инициатива и др. Голяма част от малките и средните предприятия (МСП) в България не отговарят на изискванията за конкурентоспособност на европейските пазари. Важна роля за преодоляване на този недостатък играят възможностите за внедряване на нова техника и технологии, достъпът до външно финансиране, условията за повишаване на експортната ориентация, държавните стимули и др.

Обект на изследване в студията са малките и средните предприятия (без селскостопанските) в България. Предмет на изследване е външното финансиране на МСП в България, в т.ч. и чрез инструментите за финансово подпомагане от предприсъединителните фондове на Европейския съюз като допълнителен източник на капитал. На тази основа се разкриват и възможностите за ефективно финансиране на предприятията от тези фондове и за по-висока усвояемост на предоставяните средства.

JEL: F36, G21, M21

1. Проблеми на финансирането на малките и средни предприятия в България. Тенденции във външното финансиране на сектора

Проблемите на финансирането на малкия и средния бизнес в България стоят с особена острота. Съществуващото финансово състояние на предприятията ограничава използването на вътрешните източници за финансиране. Данъчното законодателство и специфичните особености на икономическия преход в страната допълнително ограничават тези възможности. Това определя голямата значимост на външните форми и начини за набавяне на капитал. Неразвитият капиталов пазар, съществуващата кредитна политика на търговските банки, неизползваният потенциал на алтернативни и специфични финансови инструменти задълбочават проблемите пред външното финансиране на предприятията в България. Възможностите за набавяне на необходимия капитал са

¹ Райна Цанева е н.с. в секция "Икономика на фирмата", Икономически институт на БАН, тел: 9890595 – вътр. 404, факс: 9882108, e-mail: r.tzaneva@iki.bas.bg.

ограничени и пораждат трудности при реализиране на стратегически инвестиционни проекти. На сегашния етап фирмената дейност се съсредоточава върху осигуряването на оборотни средства за финансиране на текущата дейност и погасяване на задължения. В условията на затруднен достъп до финансиране подпомагането от предприсъединителните фондове на Европейския съюз е алтернативен външен източник за набавяне на допълнителен капитал. В процеса на присъединяване към ЕС предприятията в България са изправени пред предизвикателствата на либерализацията в търговията, интернационализацията и европейските изисквания за качество и стандарти. За да реализират своите предимства, те трябва да бъдат подкрепяни в процеса на установяване на конкурентни позиции на европейските пазари. Това засяга най-проблемния момент в развитието им – финансирането на дейността от различни източници и чрез различни финансови инструменти.

Проблемите, свързани с финансирането на МСП, заемат първостепенно място по своята значимост в сектора. Причините за това са много и най-обобщено могат да се обособят в следните аспекти:

- високите изисквания на търговските банки при предоставяне на кредити за МСП;
- непрекъснато растящата нужда на предприятията от финансови средства;
- неблагоприятните финансови показатели на фирмите, които ограничават възможностите за финансиране и др.

Строгите правила на финансова дисциплина след въвеждането на валутен борд през 1997 г. доведоха до ограничаване на възможностите за външно финансиране на МСП. Законът за МСП² (гл. 4, чл.13) определя следните основни инструменти за финансова подкрепа на предприятията от страна на правителството:

- достъп до обществени поръчки, регламентиран от Закона за обществените поръчки;
- създаване на Насърчителна банка АД, която кредитира приоритетно МСП;
- разработване и реализиране на програми за МСП;
- гарантиране на част от кредитния риск по кредити, предоставени целево на МСП;
- участие на МСП при приватизация на държавни и общински предприятия и предоставяне под наем на имоти – частна, държавна и общинска собственост при преференциални условия. До момента тези преференции са били ползвани в 5 случая на приватизация и в ограничен брой отдадени за ползване имоти;³
- образователни проекти за професионална квалификация и придобиване на предприемачески умения;
- създаване на инфраструктура за подпомагане на МСП и насърчаване взаимодействието между тях;

² Закон за малките и средни предприятия. Обн. ДВ, бр. 84/24.09.1999 г., посл. изм., ДВ, бр. 28/19.03.2002 г.

³ Информационен бюлетин на АМСП, бр. 3 (септември – октомври), 2001.

- информационно и консултантско обслужване на МСП;
- изграждане на технологични паркове и инкубатори за развитие на предприятията.

Въпросите, засягащи финансирането на МСП в България, са тясно свързани с банковата кредитна дейност. Идентифицирането на проблемите при предоставяне на кредити помага да се разкрият причините за недостатъчното банково финансиране на предприятията. Това е и *отправната точка* при извеждането на препоръки за външно финансиране на бизнеса и разкриването на неизползвани в българската практика финансови инструменти.

Банките са основен източник за финансиране на частните предприятия в България. След 1998 г. се наблюдава активно навлизане на авторитетни международни финансови институции в българския банков сектор чрез дялово участие в капитала на търговските банки; съдействие по предоставени и договориран кредитни линии за подпомагане на МСП. В годишния доклад на АМСП за 2001 г.⁴ се посочва, че за текущата година 31.2% от МСП са кандидатствали за банков кредит и 22.6% от тях са одобрени.

На 25 юли 2000 г. е подписан договор между Юнионбанк и Европейската банка за възстановяване и развитие (ЕБВР) за кредитна линия към фирми от различни сектори на икономиката в размер от 3 млн. евро за период от 5 години. В рамките на кредитната линия са отпуснати 405 броя кредити на обща стойност 16 028 хил. лв. за 1998-2001 г. В резултат на финансовото съдействие на Германия през 1999 г. в България започна да функционира Насърчителна банка, която кредитира приоритетно малкия и средния бизнес при изгодни дългосрочни условия за финансиране на инвестиционни проекти. Разработени са оперативно действащи програми за кредитиране на МСП в следните направления: инвестиционно кредитиране; дългосрочно инвестиционно кредитиране; експортно финансиране; микрокредитиране. През 2000 г. са предоставени 58 кредита на обща стойност 6,559 млн. лв., като най-голям е делът на заемите за инвестиционно кредитиране – 36 кредита за 3,461 млн. лв. В края на октомври 2002 г. Насърчителна банка получи кредитна линия от Банката за развитие към Съвета за Европа на стойност 15 млн. евро.⁵ Финансиране и техническа помощ в размер на 10 млн. евро се предоставя по кредитна линия на Германската държавна банка за развитие (KfW), договорирана с Министерството на финансите и Българската народна банка. Съгласно Спогодбата за финансово сътрудничество по кредитната линия са договорени заемни средства за проекта в размер на 10 млн. марки, от които 8.5 млн. заем за проекта "Насърчаване на МСП" и 1.5 млн. за финансиране на необходимите съпътстващи разходи по реализацията на проекта.

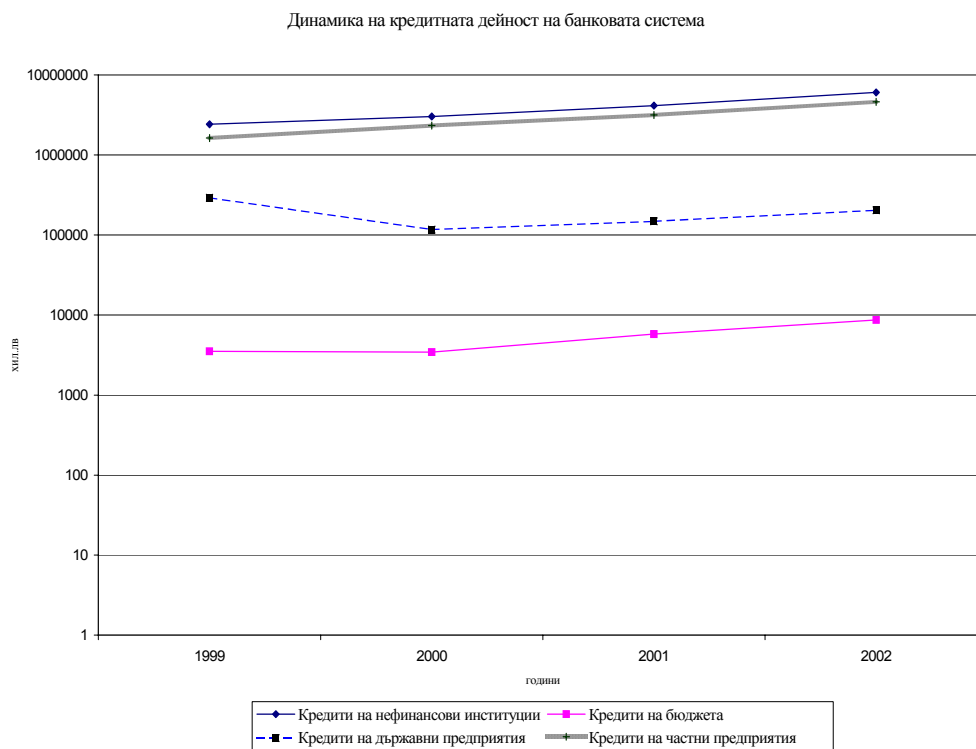
Съществуващите кредитни линии контрастират на недостатъчното банково кредитиране на предприятията в страната. Основна причина е *кредитният риск*, който се поема от търговските банки. Това определя

⁴ Доклад за малките и средни предприятия в България 2001 г. Агенция за малки и средни предприятия, 2001, гл. 9, с. 4.

⁵ www.nasbank.bg/bg/financial_information/2002.html

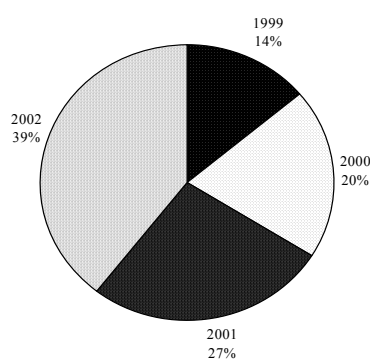
предпазливостта им при вземане на решения за подпомагане по съществуващи кредитни линии.

Фигура 1

Фигура 2

Предоставени кредити на частни предприятия, 1999 - 2002 г.

Кредитите за частните предприятия се увеличават от 14% за 1999 г. до 27% през 2002 г. Показателите на банковата система (общо в страната) за разглеждания период значително се подобряват (табл. 1), което свидетелства за потенциала на търговските банки (ТБ) в страната за кредитиране на МСП.

Таблица 1

Показатели от банковата система

	2001г.	2002г.	2003г.
1. Общо активи (хил. лв.)	12 220 529.00	14 557.00	17 323 643.00
2. Общо депозити (хил. лв.)	9 555 693.00	11 282 160.00	13 593 516.00
3. Текуща печалба (хил. лв.)	319 375.00	266 625.00	379 817.00
4. ROE (%)	19.30	13.80	16.70
5. ROA (%)	2.60	1.80	2.20
6. Обща капиталова адекватност (%)	31.32	25.22	22.03

Източник: Адаптирано по Агенция за малките и средни предприятия

По данни на БНБ⁶ през последните години се наблюдава тенденция към нарастване дела на дългосрочните заеми, което е индикатор за увеличена инвестиционна активност в предприятията. Предвид високата стойност на показателите за обръщаемост на активите, може да се предположи, че част от предоставените дългосрочни кредити се използват за финансиране на оборотна дейност. Интересна тенденция се наблюдава в нарастващия дял на потребителското кредитиране – фирмите финансират дейността си от потребителски кредити поради труден достъп до други външни източници за финансиране на дейността. Активната кредитна политика на банките се дължи и на по-стабилната икономическа среда, която позволява вземането на дългосрочни и по-малко рискови решения. Търговските банки регистрират също и подобро качество на кредитния си портфейл и на неговата добра осигуреност. Това намалява дела на кредитите, класифицирани като загуба в сравнение с предходната година. Причини за кредитната активност са и:

- повишеният конкурентен натиск вследствие навлизането на нови банки, обслужващи приоритетно кредитирането на частните предприятия в страната;
- поетапната специализация на търговските банки, кредитиращи МСП;
- законодателните промени в областта на гарантиране правата на кредиторите.

Въпреки обективните показатели за устойчива банкова и кредитна активност преобладава оценката, че “съществува още по-голям потенциал за кредитиране, в т.ч. и на МСП, и диверсификация на дейността им”.⁷ Търговските банки все още са строго избирателни при кредитирането на малките и средните фирми. Последните не са достатъчно подготвени при исканията за кредити, а информацията за кредитоискателите е недостатъчна. Успоредно с това рискът на търговските банки при кредитирането на МСП

⁶ БНБ, месечни бюлетени.

⁷ Условия за финансиране на малките и средни предприятия в България. ЦИР, Витоша Рисърч. С., 2001, с. 14.

остава сравнително висок. Показателни за това са високите нива на лихвените проценти за такъв тип клиенти – 9-10%,⁸ което е една от основните причини предприятията да не кандидатстват за финансиране от банковата система.

Основните проблеми пред МСП, кандидатстващи за банков кредит, са високите изисквания за вида обезпечение и дългият период за вземане на решение за отпускане на заем. Липсата на благоприятна данъчна среда и ограничените възможности на МСП да акумулират средства за инвестиции допълнително ограничават решенията за предоставяне на кредит. МСП в страната получават 30-35%⁹ от кредитния ресурс на ТБ в България, като основните причини за това са:

- големият размер на исканите обезпечения от банките, високите разходи и отежнената процедура при предоставянето на кредити;
- високите изисквания на търговските банки, в т.ч. за минимална сума на оборота, за собствено финансово участие и др.;
- липса на вътрешнофирмени условия, които да позволят на фирмите вземането на дългосрочни решения за стратегии и инвестиции за стопанска дейност в страната, както и несигурността в бъдещите приходи и възможността за поемане на кредитни задължения.

През последните години се предприемат последователни действия за облекчаване достъпа на МСП до кредитен ресурс и нови начини за външно финансиране на сектора. Изискването за кредитна история прави банковото кредитиране достъпно за развити и утвърдени предприятия с доказан потенциал за растеж, които са и основен приоритет на финансиране от предприсъединителните фондове на ЕС. Това изправя пред сериозни трудности стартиращия и зараждащ се бизнес в страната, чийто достъп до външни, специфични източници на финансиране и европейски програми е ограничен. В Доклада за общата конкурентоспособност от Давос се подчертава, че по отношение стартирането на нов бизнес най-лошо е положението в България. Възможно решение е възприемането на европейските механизми за зараждащ се бизнес и прилагането им съобразно специфичните условия у нас. Ограничените възможности за външно финансиране пораждаат проблеми за иновативните и високотехнологичните предприятия. По-бързият оборот и по-честата смяна на производствените активи при тях предполагат стабилно дългосрочно кредитиране. Сега в страната не съществуват специфични условия за кредитирането им, липсват и технологични центрове, съобразени с европейските стандарти, които да подпомагат процесите на въвеждането им в производството. Това определя голямата актуалност на инициативите на ЕС по линия на програма ФАР за създаване на високотехнологични бизнес-инкубатори.

Прегледът на особеностите на банковото финансиране на МСП в България позволява да **препоръчаме:**

⁸ По данни на БНБ, месечни бюлетини.

⁹ По данни на www.bia-bg.com

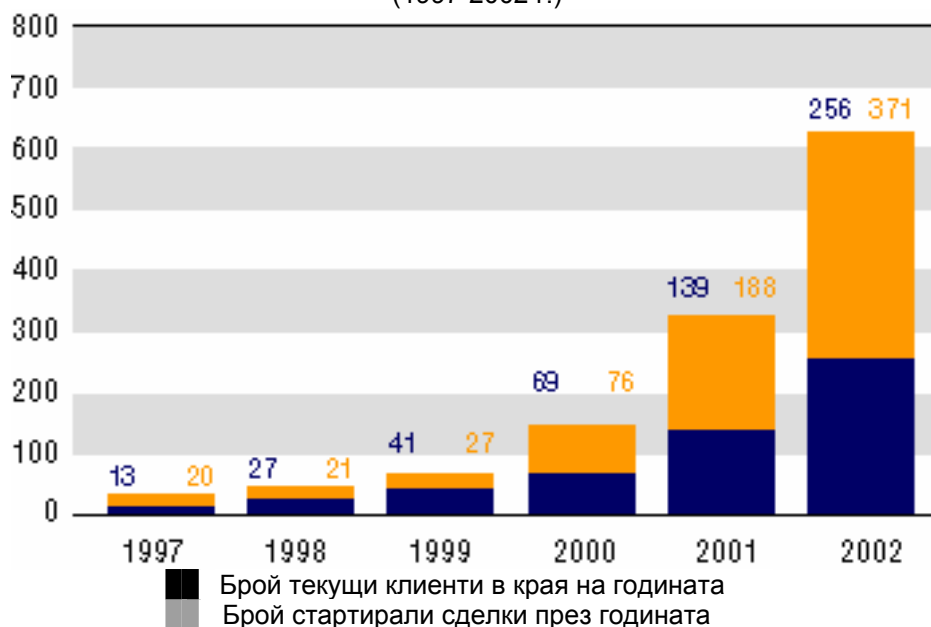
- развитие и по-добра информираност за съществуващите възможности на финансиране от специфични, алтернативни източници – факторинг, лизинг;
- възприемане на европейската практика за *регионални гаранционни фондове*, координирани с националния гаранционен фонд – това съответства напълно на приоритетите, заложи в Националната стратегия за развитие на МСП и Националния план за икономическо развитие на България;
- гарантиране на банковите кредити от държавата, което прави обезпеченията по приемливи;
- възприемане предимствата на стоковия и ипотечния кредит и производните от тях услуги.

Високите изисквания на търговските банки при предоставяне на кредити за МСП поражда търсенето на други начини за външно финансиране дейността на предприятията. В това се проявяват предимствата на лизинга, факторинга, фондовете за рисков капитал и др.

Основното предимство на лизинга пред банковото финансиране е *липсата на изискване за обезпечение*. Правната уредба на лизинга у нас е достатъчна и адекватна дотолкова, доколкото съответства на международните актове в тази област (най-вече на Конвенцията за международен финансов лизинг на ЮНИДРОА от 1988 г.) и отговаря на динамиката на съвременния бизнес.¹⁰

Фигура 3

Динамика на стартирали лизингови сделки и брой клиенти на “Интерлийз” АД (1997-2002 г.)

¹⁰ www.econ.bg, раздел Финанси, Правната уредба на лизинга в България, 30.09.2002.

Динамиката на стартиралите лизингови сделки и брой клиенти на „Интерлийз“ АД¹¹ (вж. фиг. 3) е положителна. През 2003 г. лизинговият пазар в страната расте с около 50% годишно в стойностно изражение.¹² Нарастващият дял на предпочитанията към лизингово финансиране е индикатор за интереса на предприятията към него. Този извод не е категоричен, тъй като засяга конкретно дружество. Липсата на официална статистическа информация затруднява коректното извеждане на тенденции в лизинговите оперции. Малкият брой изследвания в тази насока не позволяват обективни оценки за дела на предприятията, предпочели този вид финансиране на дейността.

Предимствата на лизинга определят широката му приложимост в бъдеще. Предвид характерните му особености, той може да се разглежда като основен конкурент на банковото кредитиране. Лизинговите операции и форфетирането в страните-членки на ЕС са изключително разпространени, като лизингът измества традиционното банково кредитиране, но търговските банки участват активно в лизингови операции.

Друга нетрадиционна форма за финансиране на МСП са фондовете за рисков капитал. Липсата на обезпечение прави този източник привлекателен за бизнеса. Големият размер на инвестициите при рисковото финансиране не съответства на обхвата на МСП. Участието във фондове за рисков капитал предполага преразпределяне на собствеността между собствениците и инвеститорите, което може да се разгледа и като възпиращ фактор. Участието на фондове за рисков капитал в България се регламентира в чл. 195 от Търговския закон, който позволява акциите да бъдат закупени от определени лица на определена цена чрез директно договориране. Повечето от фондовете за рисков капитал в България са с чуждестранно участие – Глобал Файнанс, Българо-американски инвестиционен фонд (БАИФ), Фонд за подпомагане на дребния и среден бизнес (SEAF), Черноморски фонд, Кеърсбек – България, EPIC – България, TBI Inc. и др. Те инвестират предимно в утвърдени предприятия с потенциал за растеж, което ги отдалечава от основната им цел – създаване на нови предприятия. Една от основните причини за това е затрудненият достъп на МСП до капиталовия пазар. Законът за МСП (чл.4) изключва МСП от кръга на публичните дружества и по смисъла на българското законодателство разпространението на фондовете за рисков капитал в сектора е ограничено. Целесъобразно е регулативните мерки за поощряване на рисковия капитал у нас да бъдат в тясна координация и взаимодействие с иновационна стратегия за високотехнологично развитие.¹³ Финансирането чрез дялово участие в България е слабо развито независимо от функционирането на няколко фонда за рисков капитал.

¹¹ Изборът на „Интерлийз“ АД е продиктуван от водещата роля на дружеството в лизинговото финансиране в България.

¹² Капитал, 2004, бр. 6.

¹³ Ангелов, И. и колектив. Икономиката на България и Европейския съюз. Стратегия за догонващо икономическо развитие до 2020 г., глава XII „Развитие на финансовата система и мобилизация на ресурси за догонващо развитие“. С., Икономически институт на БАН, Фондация „Фридрих Еберт“, ноември 2003.

Финансирането чрез дялово участие не бележи никакъв напредък за периода 1999-2001 г. Единствено БАИФ и Кеърсбек България финансират средни предприятия,¹⁴ като по данни на Агенцията за малки и средни предприятия¹⁵ за периода 1996-1999 г. БАИФ е осъществил над 700 инвестиции чрез дялово участие в капитала и кредити. Рисковите инвеститори на повечето съществуващи фондове за рисков капитал у нас са насочени извън обсега на МСП. Според изследване на ЦИР¹⁶ присъствието на такива инвеститори в малките и средните предприятия би ги направило по-привлекателни за кредитиране.

В България финансиране на МСП се осъществява и в рамките на:

- гаранционния фонд за микрокредитиране на инвестиционни проекти и кредити за текущи нужди на малки предприятия, създаден през ноември 2001 г. към Министерството на труда и социалната политика;
- социално-инвестиционния фонд – от 1 април 2003 г. стартира инфраструктурен проект за безвъзмездно финансиране, който допуска участието на МСП като изпълнители по инфраструктурни мероприятия;
- участие в международни програми (извън проектите по линия на ЕС), финансирани от двустранни и многостранни донори и др. Примери за подобно участие са включването на МСП в: Третата многогодишна програма на ЕС, Втората хоризонтална програма “Насърчаване на иновациите и участието на МСП” от Петата рамкова програма на ЕС;
- регионални програми на неправителствени организации за финансиране на МСП под формата на микрокредитиране;
- програми на министерства, правителствени агенции, частни организации и др.

Тенденциите във външното финансиране на МСП у нас водят до следните изводи:

- Банките продължават да са строго избирателни при кредитиране на МСП.
- Алтернативните източници за външно финансиране са силно подценени.
- Потенциалът на МСП за използване на вътрешнофирмените източници за набавяне на капитал е слаб.
- Финансовото състояние на МСП затруднява достъпа до външни източници поради невъзможност да се отговори на високите изисквания за кредитоспособност.
- Специфичните източници на финансиране – лизинг, факторинг, форфетиране, дялово или акционерно участие, са перспективен начин за подпомагане на дейността.

¹⁴ Небанковото финансиране на средните предприятия в България чрез емисия на облигации и акции и чрез дялово участие на фондове на рисков капитал. С., Център за икономическо развитие, 2001.

¹⁵ Доклад за МСП в България, 1996-1999. ЦИР-ФРП, 2000, с. 147.

¹⁶ Условия за финансиране на малките и средни предприятия в България. С., ЦИР, Витоша Рисърч, 2001, Графика 20/База №23.

Не може да не се изтъкне обстоятелството, че през последните години достъпът на МСП до финансови ресурси се подобрява главно благодарение на: динамиката и конкуренцията в банковия сектор; увеличаването на броя на кредитни линии, насочени към МСП; възможностите за целево кредитиране на малкия и средния бизнес, вкл. и чрез редица публично финансирани програми. Включването на България в *Многогодишната програма за развитие на предприятията и предприемачеството* осигурява достъп на страната до *Гаранционната схема на ЕС за МСП* (SME Guarantee Facility) с бюджет от над 200 млн. евро. При последния преглед на отчетите за приложение на Европейската харта за малки предприятия¹⁷ е отбелязан напредъкът на страната по отношение създаването на *Гаранционния фонд за микрокредитиране* към Министерството на труда и социалната политика (ноември 2001 г.). Във връзка с това може да се посочи, че към 30 януари 2004 г. вече са одобрени 4248 проекта, гарантирани от Фонда за микрокредитиране, на обща стойност от 44 млн. лв.¹⁸ По данни на ОИСР¹⁹ индексът за достъп до финансови средства в България възлиза на 2.9%, което е повече спрямо аналогичните показатели на други страни от региона на Югоизточна Европа. Следват Молдова (2.8%), Румъния (2.7%) и Сърбия и Черна гора (2.7%). Въпреки постигнатите резултати стойностите на индекса сочат, че за МСП достъпът до финансиране е сериозен проблем. Във връзка с това могат да се препоръчат следните насоки за въздействие с оглед *поощряване финансирането на МСП у нас*:

- активна държавна амортизационна политика и въвеждане на инвестиционни данъчни инструменти;
- промени в законодателната база за стимулиране при използване на неразпределената печалба; въвеждане на данъчни преференции при реинвестирането на печалбата;
- адекватна нормативна база, регулираща развитието на фондове за рисков капитал, и създаване на стимули за рисковите инвеститори;
- формиране на гаранционни фондове на национално и регионално равнище, покриващи част от кредитния риск;
- създаване на експортно-импортна банка, която да кредитира приоритетно експортноориентирани предприятия или възприемане на *европейската практика за експортно кредитиране на МСП*;
- съвместно финансиране от различни външни източници, при координация между тях, в т.ч. от регионално, национално и европейско равнище.

Осъществяването на посочените мерки е част от приоритетите в НПИР за повишаване конкурентоспособността на икономиката и създаване на *предпоставки* за подобряване на финансовата конюнктура в страната. Предвид огромните нужди на МСП от капитал, ограниченото използване на външните и специфичните източници на финансиране и неизползвания

¹⁷ Commission of The European Communities. Report of the European Charter for Small Enterprises in Acceding and Candidate Countries. Commission Staff Working Paper, SEC (2004) 187, Brussels, 2004.

¹⁸ Агенцията за малки и средни предприятия. Малките и средни предприятия в България 2002-2003, С., 2004.

¹⁹ OECD and European Bank for Reconstruction and Development. South East European Region: Enterprise Policy Performance a Regional Assessment, October 2003.

потенциал на финансовия сектор, усилията трябва да се насочат към *повишаване капацитета на този сектор*. Създаването на конкурентоспособни и високоспециализирани институции при активна връзка между участниците във финансовата система, повишаването на предприемаческата култура са само част от елементите, нужни за стабилен финансов сектор.

Проблемите пред външното финансиране на фирмите, слабата частна инициатива и липсата на стимули за осъществяване на дългосрочни инвестиционни проекти изправят предприятията пред *невъзможността* за справяне с конкурентния натиск на европейските пазари и *заплахите* за запазване на посредствена стопанска дейност.

Улесняването на достъпа на МСП до финансиране е главно условие за стартиране на бизнеса и развитие на съществуващи предприятия. Състоянието на външното финансиране на фирмите в България е показателно за нерешените проблеми в тази насока. Това не е еднозначен процес. Държавата трябва да създаде необходимите предпоставки чрез данъчни стимули и гаранции за търговските банки. Нужна е и промяна на *нагласата* на предприемачите към по-голяма активност при управление на активите и капиталовата структура.

Трудностите при използването на вътрешните и външните източници на финансиране предполагат логична ориентация към други начини за подпомагане на дейността. Финансовото състояние на МСП у нас определя необходимостта и значимостта на финансирането на бизнеса от проекти и програми на ЕС.

2. Тенденции във външното финансиране на малките и средните предприятия в Европейския съюз

МСП в ЕС са обект на целенасочена политика в рамките на *Генералната дирекция за предприятията* (DG Enterprise),²⁰ която е отговорна за координацията на мерките, средствата и инструментите за осъществяване на политиката за МСП между страните-членки. Приоритетите за развитие на МСП в ЕС са определени в Многогодишната програма за развитие на предприятията и предприемачеството 2000-2005 г. Те са:²¹

- поощряване на предприемачеството и повишаване на предприемаческата култура;
- подобряване на бизнес-средата, в която функционират предприятията;
- улесняване на достъпа до финансиране и усъвършенстване на финансовите инструменти;
- опростяване и подобряване на административната и нормативната рамка за бизнеса, особено за научните изследвания, иновациите и създаването на МСП;

²⁰ Генералната дирекция за предприятията е формирана от бившите генерални дирекции и подгрупи за индустрия, МСП и иновации.

²¹ The Multiannual Programme for Enterprise and Entrepreneurship and in particular for Small and Medium-Sized Enterprises 2001-2005. European Commission, 2000/819/ EC, 2000.

- предоставяне на бизнес-услуги и усъвършенстване на системата за предоставяне на консултации.

Многогодишната програма предвижда следните основни *финансови* инструменти за осъществяване на посочените приоритети за ефективност на програмите за МСП: търговски банки, гаранционни фондове, фондове за рисков капитал.²² Особен интерес представлява практиката на ЕС за подпомагане на зараждащия се бизнес (*seed capital action*). Основната цел на тази инициатива е да се стимулира *набавянето на капитал за създаване на иновативен бизнес с потенциал за растеж*. В ЕС това се постига чрез използването на *фондове за зараждащ се бизнес* и инкубатори или сродни организации. Финансовите посредници се обръщат за информация към Европейския инвестиционен фонд, който администрира от името на Европейската комисия и координира: първо, действието на финансовите инструменти по многогодишната програма; второ, участниците в процеса, т.е. фондовете, инвеститорите и зараждащия се бизнес. След обстоен анализ тази практика би могла да се приложи в българските условия.

Посочените приоритети са от особена значимост за страните-кандидатки (в т.ч. и България). Европейската комисия²³ подчертава, че „многогодишната програма ще се прилага в страните-кандидатки по същия начин, както и в страните-членки. За тази цел европейските програми за МСП ще се *„преформират“* като съществен елемент от предприсъединителната стратегия на ЕС”.²⁴

Насърчаването на малкия бизнес е отбелязано като приоритет още в *Договора за създаването на Европейската общност*. В чл. 157 е записано, че „действията на Общността и държавите-членки са насочени към поощряване на благоприятна за инициативността и за развитието на предприятията среда, в частност – за МСП”. Преобладаваща част от мерките за насърчаване на МСП се осъществяват на национално равнище, т.е. чрез бюджетите на отделните държави-членки на ЕС. В това отношение интерес представлява практиката на Съюза по отношение на държавното субсидиране – основна форма, под която държавата участва във финансирането съвместно със структурните фондове. Този въпрос е особено актуален предвид обстоятелството, че всички операции, свързани със структурните фондове, трябва да бъдат съвместими с *правилата на Общността в областта на държавните помощи*. При констатирани несъответствия Комисията може да преустанови плащанията и да изиска финансова корекция. В правилата на Общността в областта на държавните помощи се посочва, че „по принцип държавната помощ има *дискриминационен характер* и е *несъвместима* с правилата на Общия

²² Приложимостта на инструментите в страните-членки е представена подробно на http://europa.eu.int/comm/enterprise/policy_en.htm

²³ The Multiannual Programme for Enterprise and Entrepreneurship and in particular for Small and Medium-sized Enterprises 2001-2005. European Commission, 2000/819/ EC, 2000.

²⁴ Конкретните проекти за МСП към България за 2002 и 2003 г. се обобщават в направленията: образование и обучение по предприемачество; услуги в подкрепа на бизнеса, в т.ч. подпомагане стартирането на бизнеса; достъп до финансиране на МСП; реструктуриране, несъстоятелност и повторно започване на бизнес и др.

пазар”.²⁵ Субсидирането на МСП е едно от малкото изключения, което “не се смята за нарушение на принципите на лоялната конкуренция”. Държавната помощ за МСП се обобщава в т.нар *хоризонтални правила*, тълкуващи позицията на Комисията по отношение на специфичните категории помощ. В контекста на държавното субсидиране МСП получават средства за първоначални инвестиции и за създаване на нови работни места.

За страните-кандидатки интерес представляват и тенденциите във външното финансиране на предприятията в ЕС. Наблюденията на сектора на МСП в Съюза²⁶ показват, че финансовата структура на предприятията зависи в по-голяма степен от финансовата система и икономическата ситуация в съответната страна, отколкото от характеристиките на фирмите. В рамките на ЕС съществуват различия в степента на опериране със собствения капитал и съотношението между вътрешните и външните източници на финансиране. В някои държави (Германия, Австрия) малкият и средния бизнес разчита основно на различни по вид и срок банкови заеми. Във Франция, Белгия, Португалия инвестиционната дейност се осъществява в границите на собствения капитал при използване на вътрешни източници за финансиране на дейността. Съществуващото разнообразие от финансови инструменти се обяснява със стабилното развитие на финансовите пазари в страните-членки.

Ниската инфлация (в условията на европейския валутен пазар) предполага намаляване на лихвените проценти по банковите кредити. В резултат МСП в ЕС имат възможност за достъп до заем от банковия сектор при лихвени проценти в рамките на 7-9%. Над 46% от малкия и средния бизнес в страните-членки използват банков кредит (табл. 2).

Таблица 2

Външно финансиране на МСП в ЕС (%)

Страни	Овърдрафт	Лизинг	Външни инвеститори	Факторинг	Банков заем	Субсидии
Белгия	37	25	12	4	56	14
Дания	73	25	13	7	24	7
Германия	47	43	5	2	66	7
Гърция	23	15	10	8	68	12
Испания	8	48	15	15	58	10
Франция	36	47	7	32	63	11
Ирландия	70	48	19	14	39	10
Италия	78	41	7	17	17	10
Люксембург	22	33	15	11	44	15
Холандия	17	31	11	3	50	9
Австрия	42	39	1	6	65	8
Португалия	16	47	7	10	48	6
Финландия	46	27	15	14	64	11
Швеция	70	29	10	3	37	6
Англия	59	42	11	7	34	10
ОБЩО	50	39	9	11	46	9

Източник: Exco Grant & Thornton Survey of SMEs. Brussels, 2002.

²⁵ Европейски съюз, Регионална политика. Правила на ЕС в областта на държавните помощи – Справочник, 2002.

²⁶ The Sixth Report of The European Observatory, 2000, p.115.

Данните показват, че основните външни източници на финансиране на МСП са: овърдрафт – 50%; банкови заеми – 46%; Лизинг – 39%. В Англия, Дания, Италия и Ирландия доминира ползването на кредит овърдрафт. Той се отличава с високи лихвени проценти, което значително оскъпява ползването му. Стабилността и гъвкавостта на МСП в посочените държави компенсират тази особеност и обясняват предпочитанията на предприятията. Изследванията показват, че “малките и средните предприятия в ЕС са в тясна координация с една определена банка (за разлика от големите фирми), специализирана в предоставянето на кредити за малкия бизнес.”²⁷

На четвъртата кръгла маса между МСП и bankerите²⁸ (ноември 2000) се установи, че страните-кандидатки се сблъскват с идентични на страните-членки проблеми за достъп до финансови средства. Видът и размерът на обезпеченията създават едни от най-големите трудности в процеса на банково финансиране. Данните от табл. 2 позволяват да открием следните тенденции във външното финансиране на предприятията в ЕС:

- голям дял на банковите заеми, в т.ч. широка приложимост на овърдрафт;
- значително използване на специфичните източници за финансиране на фирмите – факторинг, лизинг;
- зависимост на по-слаборазвитите страни-членки от външни инвеститори.

Финансова подкрепа за МСП в ЕС се предоставя и по линия на структурните фондове в рамките на *цел 3* на регионалната политика – *модернизиране на системата за обучение и насърчаване на заетостта*. Общата стойност на финансовите средства за периода 1994-1999 г. е 6.8 блн. Евро.²⁹ В бюджета на ЕС за 2004 г. за МСП се предвиждат финансови средства в размер на 280.85 млн. евро.³⁰ Спрямо 2003 г. се наблюдава намаление от 4.4%. За програмния период 2000-2006 г. съвместно финансиране към структурните фондове ще се осъществява и чрез дялово участие на рискови инвеститори³¹ и гаранционни фондове. В това се проявява инициативата на ЕС да поощрява останалите външни и специфични източници на финансиране.

Предприятията в страните-членки получават средства и от действащи регионални и структурни инициативи на съответните политики. За програмния период 1994-1999 г. са предоставени средства в размер на 1 блн. евро за стимулиране на индустриални и предприятия в сферата на услугите, а регионалните инициативи допълват действието на структурните фондове.

Подпомагането на МСП от структурни фондове се осъществява в рамките на новите изисквания на регионалната политика, провеждана от ЕС. Ефективната концентрация е отличителна черта на новия подход към регионалното програмиране. В доклада на Европейската комисия за

²⁷ Enterprises' Access to Finance. Commission Staff Working Paper. Commission of The European Communities. SEC (2001) 1667. Brussels, 2001, p. 8.

²⁸ European Commission. The 4th Round Table of Bankers and SMEs 2000-2003, Brussels.

²⁹ Enterprises' Access to Finance. Commission Staff Working Paper. ..., p. 10.

³⁰ The Budget of the European Union. European Commission, Belgium, 2000.

³¹ В ЕС се предприемат активни мерки за разработване на пазара на рисков капитал.

предприятията³² е споменато, че “за 2000-2006 г. структурните операции ще акцентират върху *продължаващо* подпомагане към дефинираните от предходния програмен период (1994-1999 г.) приоритети и проблеми на регионите и секторите”. Правилата, регулиращи дейността на структурните фондове (в т.ч. и предприсъединителните), поставят изключителен акцент върху *партньорството* в процеса на подготовка, изпълнение, финансиране и оценка на дейностите. Партньорството изисква ефективна координация между местните и публичните власти, с което се гарантира ясното определяне на националните приоритети, респ. и тези на финансиране от фондове и програми.

Принципните положения и изисквания на регионалната политика на ЕС са от особена важност за страните-кандидатки. Предприсъединителните фондове целят да подготвят държавите за бъдещо участие в структурните и кохезионните фондове на ЕС. Именно това е основния мотив за предоставяне на финансови средства.

3. Финансиране на малките и средните предприятия в България по програма ФАР на Европейския съюз

В предприсъединителната стратегия на България програмата ФАР е *основен финансов инструмент* за подпомагане на МСП по линия на ЕС. Тя е *присъединително насочена*, което се определя от основната ѝ цел – подпомагане на страните-кандидатки да достигнат и удовлетворят копенхагенските критерии за членство. С Наредба № 3906/1989 г. на Европейската комисия се регламентират секторите на икономиките на отделните страни, подлежащи на финансиране по линия на ФАР, а именно: за цялостно или частично финансиране на приоритетни отрасли като селско стопанство, промишленост, търговия, енергетика и услуги; професионална квалификация и преквалификация на работната сила; опазване на околната среда; за развитие на частния сектор (възприема се като първостепенна цел на ФАР): поощряване и прогрес на МСП; приватизация и реструктуриране на държавните предприятия и монополни структури, модернизация на производството и др. Целта е да се създаде конкурентна среда и подходящ инвестиционен климат, който дава възможност за “задвижване” и ускоряване на реформите, стабилен приток на преки чуждестранни инвестиции, по-бързо доближаване до средните равнища на съответните показатели в ЕС и др.; развитие и усъвършенстване на образователната система. На практика това означава, че програмата ФАР съсредоточава средства и ресурси (съобразно законовата рамка, наложена от Европейската комисия) **в инфраструктурни мероприятия и инвестиционни дейности.**

Малкият и средният бизнес в България е изправен пред предизвикателствата на бъдещата интеграция на страната към ЕС. Либерализацията на търговията поставя въпроса за ефективна интернационализация на МСП. Това налага засилване на конкурентните предимства, повишаване на качеството, стимулиране на експортната ориентация и т.н. Пропорционално нараства необходимостта от финансови

³² European Commission. DG Enterprise, Impact of the Enlargement of the European Union on Small and Medium-sized Enterprises in the Union. RWI, Essen&Glasgow, 2000.

средства за подпомагане на фирмите, за да се справят с новите предизвикателства. Ролята на финансирането от предприєдинителните фондове се свежда до целенасочено въздействие на програмите за приспособяване на МСП към европейските изисквания и стандарти.

Една от първите условно затворени за преговори глави в България е гл. 16 **“Малки и средни предприятия”**. Въпреки приключването на преговорите по тази глава, Европейската комисия продължава да следи състоянието на средата за развитие на бизнеса и изпълнението на приоритетите, определени в **Националната стратегия за насърчаване и развитие на малките и средни предприятия в България** за периода 2002-2006 г. В нея са отразени: първо, настъпилите промени в икономическата и административната среда за работа на МСП; второ, изискванията на ЕС за оказване на подкрепа на МСП при подготовката за присъединяване към единния европейски пазар. Национален координатор за реализирането на мерките е *Агенцията за малки и средни предприятия (АМСП)*. През юни 2000 г. Европейският парламент (Фейра) прие **Европейска харта за малките предприятия**, която е в основата на реализирането на *Многогодишната програма за развитие на предприятията и предприемачеството*. Присъединяването на България към *Европейската харта за малките предприятия* през 2002 г. изразява съгласие за възприемане изискванията на ЕС по отношение стимулирането на бизнеса и частната инициатива. Европейската харта апелира за по-силна координация между националните структури, бизнес-средите и обществеността в следните десет основни области:

- образование и обучение по предприемачество;
- улесняване и поощряване стартирането на бизнеса;
- подобряване на нормативната среда и оценка на въздействието ѝ върху предприятията;
- повишаване уменията на предприемачите. Обучение и консултации;
- подобряване на достъпа до електронна комуникация с администрацията;
- повишаване на ползите от единния европейски пазар;
- данъчни и финансови въпроси – насърчаване на започването на бизнес, подобряване на достъпа до структурните фондове и други форми на финансиране;
- засилване на технологичния капацитет на МСП;
- модели за електронен бизнес;
- по-ефективно представяне интересите на МСП на национално и европейско равнище, вкл. и чрез социален диалог.

Посочените документи са резултат от поставената в Лисабон (2000г.) стратегическа цел на ЕС – конкурентоспособна и динамична икономика, основана на знанието. Според доклада на Европейската комисия за прилагането на Европейската харта от страните-кандидатки³³ малките предприятия в тези държави се оценяват като недостатъчно развити. Основни пречки пред развитието на МСП в България (отново според

³³ Commission of the European Communities, Report of the European Charter for Small Enterprises in Acceding and Candidate Countries. Commission Staff Working Paper, SEC (2004) 187, Brussels, 2004.

посочения доклад) са недостатъчната предприемаческа култура и трудният достъп до финансови средства. В областта на *приоритет 7 от Европейската харта – финансови въпроси*, ЕК препоръчва на страните-кандидатки (в т.ч. и България) да насърчат използването на нетрадиционни финансови инструменти. У нас финансирането от специфични (нетрадиционни) външни източници е твърде ограничено. Решаването на проблемите за достъпа до финансиране се възприема от ЕС като естествен резултат от качествено реализиране на приоритет 1 – *развитие на предприемаческия дух и предприемаческа култура*, обучение и квалификация на предприемачите.³⁴

Финансовата перспектива на ЕС³⁵ предвижда фиксирана годишна сума по предприєдинителните фондове към страните-кандидатки в размер на 3240 млн. евро за програмния период 2000-2006 г. Те се разпределят: ИСПА – 1080 млн. евро; САПАРД – 540 млн.; ФАР – 1620 млн. евро. Успоредно с това финансовата помощ от структурните фондове към страните-членки намалява от 32 045 на 29 170 млн. евро като резултат от подготовката за присъединяване на нови страни. Съкращаването на средствата може да се възприеме и като индикация за нови промени в регионалната политика, провеждана от ЕС. Това води до предположението за нарастващи изисквания към страните-кандидатки, вкл. и към проектите, подлежащи на финансиране. Фиксираната годишна сума изисква по-ясно определяне на приоритетите и проблемите, за да се постигне по-висока ефективност на европейското въздействие. Проблем при финансирането от ЕС е и насочеността на средствата. Доколко тези средства съответстват на приоритетни и проблемни области в развитието на сектора и икономиката? Какви мерки е необходимо да се предприемат за по-висока усвояемост на предоставяните ресурси?

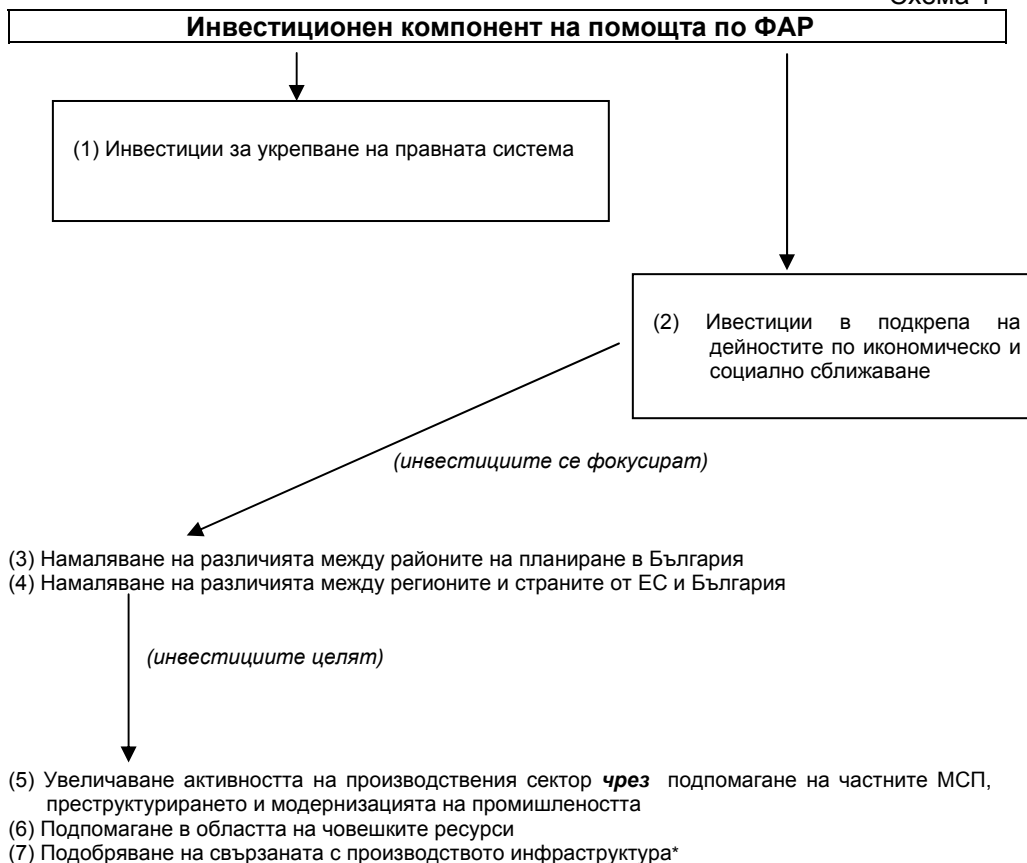
Основни приоритети на финансирането по програма ФАР за периода 2000-2006 г. са *институционалното укрепване и инвестициите*. Европейската комисия уточнява, че първостепенен приоритет са дейностите, свързани с подобряване на институционалния и административния капацитет на централно, регионално и местно равнище.³⁶ Аспектите на финансиране на МСП се проявяват в *инвестиционния компонент* на помощта по ФАР. За коректното определяне *мястото на МСП* в процеса на финансиране по линия на програма ФАР е необходимо да се “тръгне” от същността на инвестиционния компонент и точната му съпоставка с институционалния компонент на помощта (схема 1).

³⁴ С оглед изискванията и спазване на приоритетите на *Многогодишната програма за предприятията* в Министерството на икономиката е създадена дирекция “Политика по отношение на предприятията/МСП” (октомври 2003 г.). През юли 2004 г. Министерският съвет прие нов Закон за МСП, който включва разпоредби за по-добро координиране на политиката за МСП.

³⁵ Berlin European Council, Financial Perspective 2000-06, March, 1999.

³⁶ <http://www.europa.eu.int/comm/enlargement/pas/phare/index.htm>

Схема 1

* Имат се предвид инвестиции за улесняване достъпа до ключови производства, опазване на околната среда и подобряване инвестиционния климат в районите на планиране.

Финансирането на МСП по програма ФАР се осъществява в контекста на посочените цели. Индиректният характер на подпомагане на МСП позволява те да се възприемат като *средство* за намаляване на различията (3 и 4) и постигане на икономическо и социално сближаване – ИСС (2). Интерес представлява и допускането, “че в случаи на приключване на мерките по институционално укрепване инвестициите в подкрепа на ИСС се увеличават”.³⁷ С други думи, очакванията за нарастващо финансиране към МСП зависят от степента на изграденост на институционалната и административната мрежа в страната. Възможни проблеми на финансирането на МСП по програма ФАР произтичат и от регламентираните изисквания към всички инвестиционни проекти.³⁸

³⁷ Министерство на финансите. Процедурни правила за координиране на подготовката и изпълнението на програма ФАР. С., 2003.

³⁸ Методологичните въпроси на помощта са уточнени в www.europa.eu.int.

- 1) *Ускоряване*.³⁹ Изискването за ускоряване поставя на преден план глобалните цели на ЕС за поощряване на икономическото и социалното сближаване между регионите. Това предполага отдалечаване от конкретното финансиране на реално съществуващите проблеми на МСП в България. Индиректният характер на подпомагане на предприятията съответства на новите правила в структурното подпомагане на ЕС, което на практика поражда проблеми за развитието на бизнеса по отношение достъпа до програми.
- 2) *Съвместно финансиране*. Характерна особеност на финансирането по линия на програма ФАР е засилващият се "елемент" на *съвместно финансиране*. Всички инвестиционни проекти (в т.ч. и инвестициите, свързани с проектите по икономическо и социално сближаване) трябва да получат съвместно финансиране от националните държавни фондове и/или от частния сектор. Проблемите произтичат от това доколко държавата и частният сектор в икономиката са в състояние да отговорят на нарастващия процент за съвместно финансиране, изискван по европейските програми и проекти. В случай на слаб потенциал за съвместно финансиране е възможно проектите да не бъдат одобрени от Европейската комисия.
- 3) *Готовност и размер* на проектите. ЕС подкрепя изцяло разработени проекти, отговарящи на всички изисквания, разрешителни и с осигурено съвместно финансиране.⁴⁰ В това изискване се проявят основно проблемите, свързани с информационното обслужване по текущи проекти и равнището на предприемаческа култура. Липсата на *подходящи* инвестиционни проекти ограничава своевременното усвояване на предоставяните от ЕС финансови средства.

В последните две изисквания възможните проблеми произтичат преди всичко от капацитета за усвояване на национално равнище. Това изисква значителен ангажимент от българските власти при създаването на среда за повишаване на човешкия и материалния потенциал за усвояемост на допълнителни финансови средства. Подобен подход е и гаранция за последваща ефективна концентрация на средствата от структурните фондове.

В редовния доклад на Европейската комисия за напредъка на България в процеса на присъединяване⁴¹ се отбелязва, че за периода 1989-1999 г. по програма ФАР на страната са отпуснати 865,5 млн. евро. За 1999 г. Национална програма ФАР възлиза на 50.5 млн. евро разпределени в следните приоритетни области: интегриране на ромското общество – 0.5 млн. евро; реформиране на икономиката *чрез обучение по управление и стимулиране на МСП* – 4.8 млн.; укрепване на административния и

³⁹ Помощта по ФАР трябва да лансира дейности по присъединяването и удовлетворяването на изискванията от икономически характер на ЕС.

⁴⁰ Инвестиционните проекти трябва да отговарят на критериите за съответствие, т.е. "*подходящи*" за целите на дейностите по ИСС.

⁴¹ Regular Report from the Commission on Bulgaria's progress towards accession, adapted, 1999, p. 4.

институционалния капацитет в областта на държавната администрация – 6.5 млн.; опазване на околната среда – 4.9 млн.; сътрудничество в сферата на правосъдието и вътрешните работи – 9.5 млн.; поощряване и развитие на селското стопанство – 10.3 млн.; заетост, социални дейности и социални мероприятия, свързани с пазара на труда – 4.5 млн.; участие в различни програми и инициативи на ЕС – 9.6 млн. евро.

Потвърждава се традиционната насоченост и разпределение на безвъзмездната помощ, предоставена чрез програмата ФАР на ЕС. За 1999 г. в България най-много средства са концентрирани за поощряване и развитие на селското стопанство (10.3 млн. евро) и за сътрудничество в сферата на правосъдието и вътрешните работи (9.5 млн. евро). Последното спомага за възприемане и уеднаквяване с принципите на европейското право като един от водещите политически критерии за членство. Малкият и средният бизнес получава 9% от общата сума по Национална програма ФАР 1999 г., като средствата не се насочват пряко към повишаване инвестиционната активност в тях. Около 30% от финансовите ресурси по линия на ФАР се използват за "институционално изграждане", а останалите 70% са за финансиране на инвестиции в укрепване на институционалната инфраструктура и за засилване на икономическото и социалното сближаване. Това налага извода, *че в началните години от финансирането по предприсъединителните финансови инструменти подкрепата за МСП се отнася до бизнес- и институционалната среда, в която функционират.* Целта е създаване на условия и предпоставки за повишаване инвестиционната активност в тях. Ето защо се очаква че последващото финансиране по програма ФАР ще бъде насочено към инвестиционни проекти и проблеми в предприятията. Разпределението на ресурсите отразява също и главната цел на програмата ФАР – косвено въздействие върху макроикономическата среда посредством влияние върху характеристиките (инфраструктура, вътрешен ред, административно управление, квалификация, МСП и др.), допринасящи за последваща макроикономическа стабилност.

През 2000 г. за първи път е подписван Финансов меморандум с Европейската комисия за финансиране на проекти по предприсъединителната програма "ФАР – ИСС". В контекста на идеята за икономическо и социално сближаване подпомагането на МСП е разглеждано като средство за поощряване на тези процеси. Това обяснява и очертаната тенденция към непряко подпомагане на сектора. Отпуснатите средства по линия на ФАР за България възлизат на 65 млн. евро, от които 31.095 млн. евро за институционално изграждане и 34.625 млн. за инвестиции.⁴² Средствата се насочват към следните области:

- Икономическа реформа (5.5 млн. евро): проекти за преустройство на държавните железници, институционално изграждане в Министерството на икономиката и следприватизационна подкрепа за предприятия.

⁴² Финансови меморандуми ФАР и ИСПА. Делегация на Европейската комисия в България, С., 2000, с. 3-7.

- Приемане достиженията на правото на ЕС и укрепване на нормативната рамка (15.4 млн. евро): проекти в областта на стандартизацията и метрологията, държавните поръчки, околната среда, безопасността по море, както и регламентиращите органи в сферата на енергетиката, енергийната ефективност и далекосъобщенията.
- Икономическо и социално сближаване (15 млн. евро): проекти за развитие на малките и средните предприятия и професионално обучение в двата района, определени за целта в Националния план за развитие.
- Укрепване на правовия ред и защита на уязвимите групи от населението (16.5 млн. евро): проекти в прокуратурата, контрола над границите по суша и море, борбата срещу наркотиците, благосъстоянието на децата, настанени в специализирани заведения.
- Държавни финанси и управление на средствата по линия на ЕС (13.32 млн. евро): проекти в сферата на публичния вътрешен финансов контрол и независими външни одиторски проверки, данъчна администрация, национална и селскостопанска статистика, укрепване на Централното звено за договориране и финансиране, структурите, свързани с приложението на САПАРД, и структура за подготовка на проекти по ФАР.

Подкрепата на МСП е *индиректна* чрез изпълнение на проекти по Икономическо и социално сближаване (ИСС), дефинирани като *цел 3* на Национална програма ФАР. Предвиждат се средства основно за сертификация на качеството на предприятията (5 млн. евро) и инвестиции в бизнес-инкубатори (3 млн. евро). Предвидените финансови средства за МСП представляват 54% от проектите по ИСС и 11.5% от средства-общо.¹⁶ Ресурсите, предоставени на предприятията, се увеличават с 2.5% от 1999 г., което съответства на нарастналата сума на финансиране при проектите по ИСС. В **Национална програма ФАР – България 2001** средствата възлизат в размер на 82.823 млн. евро.⁴³ Те са разпределени, както следва:

- икономическа реформа и достиженията на правото на ЕС – 11.195 млн. евро;
- икономическо и социално сближаване – 37.113 млн. евро;
- укрепване на публичната администрация – 14. 875 млн. евро;
- интеграция на малцинствата и гражданско общество – 6.550 млн. евро;
- подготовка за разработване на проекти и програми на ЕС – 13.090 млн. евро;

Финансовото подпомагане на малкия и средния бизнес отново е част от проектите по ИСС. Програмите по ИСС получават 44% от средствата по ФАР 2001 г. Налице е увеличение от 21% в сравнение с Национална програма

¹⁶ Процентните съотношения са изчислени, като от общата сума на финансирането по финансови меморандуми се определи делът на дейностите по ИСС и от тях – делът на МСП.

⁴³ Финансов меморандум ФАР 2001. Национална програма. Делегация на Европейската комисия в България, С., 2002, с. 16.

2000. Една от причините е разгърнатата инициатива на ЕС за подпомагане на дейности по културен туризъм, социално интегриране и подготовка за бъдещи програми на европейските структурни фондове. Приблизително 12% от програмите по ИСС са предназначени за подкрепа на МСП и свързаните с тях дейности.

За периода 2000 – 2001 г. се наблюдава увеличение на средствата за инициативите по ИСС. Финансирането на малкия и средния бизнес се осъществява в рамките на тези инициативи и свързаните с тях дейности. Нарастването на общата сума на финансовите средства по националните програми не предполага категорични изводи за нарастваща тенденция на европейското финансиране към МСП. Голяма част от предвидените средства продължава да се насочва към институционално изграждане, което отклонява средства от реални икономически процеси.

Бюджетът на Национална програма ФАР 2002 е на обща стойност 94.9 млн. евро.⁴⁴ Европейската комисия отпуска на България 14 млн. евро по ФАР – ИСС. Запазва се тенденцията към увеличаване на предоставяните финансови средства, като отново е налице *опосредствано* подпомагане на МСП. Основен акцент за периода 2000-2006 г. се поставя на стартирането на два взаимосвързани проекта, насочени към малкия и средния бизнес в Северозападен и Южен централен район. Главната цел е да се повишат конкурентоспособността и експортният потенциал на предприятията в определените приоритетни региони. Проектите са одобрени съобразно: икономическите характеристики на регионите; активността на МСП в определените райони на планиране. Мерките в подкрепа на конкурентоспособността ще бъдат осъществени в рамките на *Оперативната програма за регионално развитие* и в съответствие с приоритетите в актуализирания вариант на Националния план за икономическо развитие 2000-2006.

По национални програми ФАР са изпълнени 80 проекта, финансирани от съответните финансови меморандуми. Реализираните проекти се отнасят за периода до 1999 г. Финансирането и управлението на предоставяните средства по ФАР до 1999 г. се осъществява на централизирана основа. Това ограничава оценката за тяхното изпълнение в съвременните условия при променени изисквания. Липсата на пълна информация за действително реализираните програми за МСП и насочеността на усвоените средства затрудняват изводите относно ефективността на действащите програми за сектора.

Разпределението на средствата по ФАР е показателно за неспазване на въведените приоритети за секторно развитие. Ключови направления за българската икономика като поощряване на МСП, заетост и социални дейности получават най-малко средства. Негативен фактор е и съществуващата насоченост на средствата – предимно към обслужващи звена, а не за създаване на условия за подобряване на инвестиционната среда. В крайна сметка средствата се “загубват” по веригата от *информационно бизнес-обслужване* към *поощряване на частната*

⁴⁴ Национална програма ФАР 2002 – общ преглед. Министерство на финансите, Делегация на Европейската комисия в България. С., 2002.

инициатива. Това позволява да се препоръча смяна на модела на финансиране по ФАР чрез пренасочване на интереса от сферата на услугите за МСП към производствен процес и инвестиционна дейност.

Информацията от финансовите мемурандуми за съответните години свидетелства за нарастване на общата стойност на предоставяните средства. Делът на финансиране на МСП се движи в постоянни граници от 10-12%. След 1999 г. се наблюдава *преориентация* във финансирането на предприятията – от конкретни проекти към проекти, осъществявани в контекста на дейностите по икономическо и социално сближаване. Това съответства на новите правила на структурната политика на ЕС за 2000-2006 г., но и ограничава възможностите за директно подпомагане на МСП. Предвид финансовото състояние на сектора в България тази преориентация не спомага за решаване на реално дефинираните проблеми. Европейското финансиране трябва да бъде насочено целево към подкрепа и поощряване на частната инициатива и иновативните предприятия.

Европейското финансиране на МСП по програма ФАР е недостатъчно. Основна причина за това е промяната в приоритетите на съдействие на ЕС в съответствие с новия регионален подход както към страните-членки, така и към кандидатките. Предвид променените приоритети може да се очаква, че директната помощ за МСП по предприсъединителните фондове ще намалява. Допълнителни фактори, които подсилват тази идея, са и продължаващото силно съдействие за институционално укрепване, както и необходимостта от изграждане на структурите за управление на децентрализирана основа. Тези фактори ограничават инвестиционния компонент на програмирането по ФАР, в който се концентрира помощта за МСП. Това доказва силата на национални средства, мерки и инструменти за мобилизиране на вътрешните ресурси в подкрепа на инвестиционната активност. Усилията трябва да бъдат насочени и към начини за използване на вътрешнофирмения потенциал чрез ефективно управление на капиталовата структура.

В процеса на финансиране по текущите програми за МСП се наблюдават следните по-важни проблеми:

- *Забавяне на изпълнението на програмите.* В справката на Българската стопанска камара⁴⁵ за изпълнението на проектите по програма ФАР се отбелязва, че е налице забавяне на изпълнението на проектите с приблизително две години. Причините са от комплексен характер, като основната е липсата на институционална рамка за изпълнението на проектите на децентрализирана основа. Това налага извода за продължаващо финансиране на институционалната мрежа и забавяне подпомагането на реални икономически проблеми.
- Изискванията към МСП при кандидатстване по програми и инициативи от ЕС, които се обобщават в:⁴⁶ а) съвместно финансиране в границите от 15 до 50 % в зависимост от насоката и

⁴⁵ Българска стопанска камара, Съвет за икономически растеж. Справка за изпълнение на проектите по програма ФАР 2000-2001 г., С., 2002.

⁴⁶ Обобщението е въз основа на подробен преглед на изискванията по осъществени и стартиращи или в процес на стартиране проекти по програма ФАР.

предназначението на програмите; б) минимум 3 години функциониране в съответната област; в) да не са обявени в несъстоятелност и ликвидация. Сегашното финансово състояние на сектора "Малък и среден бизнес" в България ограничава броя на фирмите, които са способни да участват със собствени средства. В силна степен това ограничение важи за актуалните програми към региони в индустриален упадък. Условието за 3-годишна дейност автоматично изключва възможностите за подпомагане стартирането на бизнеса. Успоредно с повишаване конкурентоспособността и експортната ориентация на предприятията, стимулите за стартиране на бизнеса са сред приоритетните направления в актуализирания вариант на НПИР 2000-2006. Посочените трудности поставят въпроса за по-активно участие на държавата като съфинансиращ орган в процеса на подпомагане. Необходимо е да се потърсят начини за съвместно финансиране от частни организации на национално и регионално равнище.

- *Липсата на пълна оценка на нетното въздействие на функциониращите за МСП програми.*⁴⁷ Осъществяваните проекти по линия на програма ФАР – Икономическо и социално сближаване, показват липсата на възможности за реализиране предимствата на инструментите на регионалната политика, провеждана от ЕС. Това затруднява оценката за въздействието и ефективността на предоставяните от Общността финансови средства. Оценките за осъществяваните по линия на програма ФАР проекти намират израз в изготвяните от Сметната палата финансови одити, които използват добре обоснована методология, но не се ръководят от основните критерии за оценка на проектите, въведени от Европейската комисия. Методологията за оценка на Европейската комисия се основава на следните критерии – съответствие, въздействие, ефикасност и ефективност.⁴⁸ Особен акцент се поставя върху съответствието, т.е. правилното насочване на финансовите средства към реално дефинирани проблеми.⁴⁹ При оценката на функциониращите програми трябва да се имат предвид: критериите за оценка на финансирането от структурните (и

⁴⁷ Известен опит в това отношение е осъщественият проект "Оценка на нетното въздействие на активни програми на пазара на труда". Като основни критерии за оценка са използвани: 1) на микроравнище – въздействие върху отделната личност; 2) макроравнище – агрегиран анализ на връзката между заетостта и доходите. Тази последователност би могла да се използва и при оценка на нетното въздействие на активните за МСП програми, като акцентът се постави върху анализ на финансовото състояние на отделното предприятие и приноса му в сектора и брутна добавена стойност.

⁴⁸ Commission of the European Communities. European Aid Cooperation Office, "Evaluation in the European Commission". Evaluation Unit H/6 D, Brussels, March, 2001.

⁴⁹ Съобразяването с критериите за съответствие е основна причина характерът на изследването да е с подчертан акцент към идентифициране на финансовите проблеми на предприятията.

предприсъединителни) фондове, разработени от Европейската комисия; мерките, попадащи под правилата за държавна помощ.⁵⁰

- *Преминаването към децентрализирана основа на управление* на финансовите средства е възможно да подсили и задълбочи проблемите при управлението на средствата по програма ФАР. Недостатъците на децентрализирания характер поставят въпроса за ефективна координация между националните, регионалните и местните власти. Премахването на изискването за предварителен контрол при децентрализирано управление на финансовите средства от предприсъединителните фондове би породило *риск от несъответствие*.⁵¹ Същевременно това ни препраща към критериите за ex post оценка на ЕС, които не са приложени в България.
- *Недостатъчна информираност за текущи програми* на финансиране от ЕС, в т.ч. изискванията и условията за кандидатстване по тях. Съществен недостатък е липсата на *предприемаческа култура* и амбиция за осведоменост по отношение потенциалните възможности за външно финансиране.

Изискванията към проектите и променените приоритети на регионалната политика на ЕС налагат извода, че *основни критерии* в крайния подбор на проектите за подпомагане на МСП ще са:

- степента на съответствие с принципите за икономическо и социално сближаване на ЕС;
- степента на обвързаност с приоритетите в НПИР.

По този начин се осигурява координация с принципите на регионалното програмиране на структурната политика на ЕС (и по-специално с принципа за концентрация) и правилата за децентрализираното управление на средствата. Посочените критерии трябва да бъдат тясно интегрирани със секторните и регионалните проблеми при ефективна координация между национални и регионални приоритети.

4. Основни изводи и препоръки

Европейското финансиране на МСП покрива широк спектър от взаимосвързани дейности. Финансирането на МСП от ЕС се отличава с *индиректен характер на подпомагане*. Прегледът на разпределението на средствата по програма ФАР за 1998 –2002 г. по съответните национални програми и финансови меморандуми доказва това.

Прегледът на финансирането на МСП по програма ФАР на ЕС позволява да се открият следните първостепенни аспекти на подпомагането:

- сертифициране на качеството и технологични грантови схеми;

⁵⁰ Европейски съюз, дирекция "Регионална политика". Правила на Европейската общност в областта на държавните помощи. Справочник.

⁵¹ За повече подробности относно принципите на децентрализирано управление на средствата вж., Министерство на финансите. Концепция за преминаване към разширена децентрализирана система за изпълнение на проектите по програмите ФАР и ИСПА – <http://www.minfin.bg/bg/act/>

- изграждане на институционалната рамка за управление на проектите на децентрализирана основа;
- стартиране на бизнеса.

В рамките на тези обобщени приоритети на финансиране се постига основната цел – повишаване конкурентоспособността и експортния потенциал на МСП. Предвид значимостта на посочените аспекти се очаква тези тенденции да се запазят и за новия програмен период 2000-2006 г. Успоредно с повишаване на експортната конкурентоспособност и интернационализацията на МСП, приоритетено направление трябва да бъде и улесняването на достъпа до източници на финансиране.

Инвестиционните проекти (грантови схеми) съответстват на новите правила на Европейската комисия по отношение на обединените цели на структурната политика на ЕС за периода 2000-2006 г. Това обяснява тенденцията към приоритетност при финансирането на институционалната мрежа. Последната създава предпоставки за ефективна координация на национално и регионално равнище, което е важно условие за успешно управление на финансовата помощ по ФАР на децентрализирана основа. Характерна особеност е непрякото финансиране на МСП. Проектите се осъществяват чрез инициативи и мерки, свързани с националните приоритети и дейностите по ИСС. Посочените особености и тенденции допълнително ограничават разрешаването на конкретно дефинираните проблеми на МСП в страната.

Проблемите на европейското финансиране изискват създаване на *ефективна Програма*⁵² за управление и усвояване на финансовите средства от ЕС, която да включва:

- 1) съвместно финансиране от държавни органи и частния сектор и прецизно определяне формите на подобно участие;
- 2) координация между държавните и регионалните власти за интегриран подход към реално съществуващи проблеми на сектора. Ясно да се дефинират задълженията, отговорностите и взаимовръзките между отделните органи и участници в процеса на изпълнение и мониторинг на проектите;
- 3) висока концентрация на проектите към *приоритетни и проблемни* аспекти в развитието на МСП, така че да имат директен ефект;
- 4) подпрограма за местния бизнес, в т.ч. подкрепа на агенциите за регионално развитие, при ясно идентифициране на регионалния потенциал на предприятията и необходимостта от специализирани бизнес-услуги;
- 5) по-активно ангажиране на бизнес-средите с помощта, която ги засяга пряко. В този аспект съществени трябва да са усилията за повишаване на предприемаческата култура относно различните възможности за външно финансиране, в т.ч. и чрез предприєдинителните финансови инструменти;

⁵² Програмата е съобразена с: а) новия подход към структурните политики на ЕС; б) приоритетите в Националния план за икономическо развитие и Националната стратегия за насърчване на МСП; в) идентифицираните на по-ранен етап в изследването финансови (и други) проблеми на предприятията; г) правилата за управление на децентрализирана основа.

- 6) мерки за целево насочване на финансовите средства за поощряване на частната инициатива и развитието на иновативни предприятия;
- 7) оценка от съответни изследователски звена на потенциала за поощряване на зараждащия се бизнес (seed capital action).

Посочените препоръки определят активното участие на държавата и инструментите на национално равнище за засилване на обвързаността и взаимозависимостта между финансовите средства и националните инициативи. Спазването на този подход би осигурило качествено и ефективно усвояване на средствата от ЕС. Препоръките за пряко финансиране на МСП от предприсъединителните фондове на ЕС са до известна степен необосновани. Това произтича от приоритетите на регионално подпомагане от Общността – **ускоряване на икономическото и социалното сближаване и подготовка за участие в структурните фондове**. Подобни глобални цели изправят МСП пред въпроса за намиране на реалното им място в този процес, а именно – *средство* за постигане на посочените цели.